

Mira KAUS:

PRIJEDORSKA OMLADINA U PRVIM DANIMA BORBE

Kad su Nijemci stigli u Prijedor, kod moje porodice u Feherskoj zatekli su se Ilija Stojanović i Slavko Havić. I jedan i drugi bili su članovi KPJ. Tu smo se dogovarali šta da radimo u uslovima okupacije. Ujutro smo Slavko Havić i ja otišli u grad da vidimo kakva je situacija u gradu. Slavko me je poučio da sada ne treba da prihvatim sve članove SKOJ-a, jer bi to moglo biti opasno, uslovi su drugačiji i znatno teži. Usljedila je neka vrsta reorganizacije SKOJ-a. Od svih dotadašnjih organizacija stvara se jedna organizacija SKOJ-a. Ja sam sada povezana sa Ivankom Gašić. U našoj grupi, pored Ivanke, nalaze se Ajša Maličević, Vukla Miodrag, Gospava i Milena Tešinić. Istina, i dalje sam u vozi sa Slavkom Havićem. Isto tako, ostala sam u dobrim odnosima sa Susedom Režić iz ranije grupe. Sa Susedom sam najbliža. Ona je kasnije sa mnom bila u logoru, a sada se nalazi u Bihaću. Pohađala je sa mnom V-ti razred ženske zanatske škole.

Dolaskom Nijemaca i uspostavljenjem ustaške vlasti situacija se znatno izmijenila i uslovi za rad bili su teži. Obzirom na to da sam bila mlada, kao i obzirom na moju vjeronaprednost i nacionalnu pripadnost, nisam izvrštena maltretiranju i proganjanju od strane ustaške vlasti. To mi je pogodovalo da sam mogla više da radim. Neko su čak rukovodioci ustaške mladeži nastojali da angažuju za ustaški pokret, da se aktiviraju u ustaškoj mladeži. Ranije sam bila u recitatorskoj sekciji "Hrvatskog doma".

U to vrijeme najaktivniji u ustaškoj mladosti bili su Rudi Velčevski i Jozo Kardum, poznati po svojoj ustaškoj ideologiji, koji su me pokušali angažovati za rad u ustaškoj mladosti. Izgovarala sam se da sam prisiljena da zarađujem kako bi mogla da se izdržavam sa porodicom i da zbog toga ne mogu da radim. Takav zadatak dobila sam i od moje organizacije kako bih bila manje kompromitovana.

Zadaci su sada drukčiji. Pročitali smo proglas CK KRF i CK SKOJ-a sa oružanu borbu. Trebalo je i mi nešto da radimo. Počeli smo da pišemo parole protiv okupatora, da dijelimo proglase i letke po gradu. Sve je to trebalo izvesti sa dosta efektivnosti. Međutim, bili smo mladi i nosila nas je mladenačka energija. Zajedno smo radili ja i Ziko Midžić. Iako je bio uveden policijski čas, nije nam smetalo da radimo na ovom zadatku. Još su to same pripreme za aktivniji i ozbiljniji rad. To su tek prvi mjeseci okupacije i uspostavljanja njemačke i ustaške vlasti. Tako ćemo otprilike raditi sve do dizanja ustanka.

Prilikom dizanja ustanka uslijedilo je i pokolj u Prijedoru, kad je stradalo mnogo očeva mojih školskih drugarica. To je bio težak i mučan događaj. Mnoge moje kolegice zavijene su u crno. Ostale su bez roditelja. Mahom su to bile napredne porodice. Kasnije, u toku rata, dvije trećine tih mojih koleginica iz razreda bilo je u narodnooslobodilačkoj borbi. Mnoge od njih su poginule kao borci i aktivni učesnici rata. Ono su prilikom prvih ustaških zločina u Prijedoru ostale bez očeva. Neposredno poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez je uslijedilo i masovno hapšenje po Prijedoru. Imala sam prilike da vidim kada su na kolima vozili leševe kroz grad, a krv je tekla iz kola i padala po cesti. Bili su to pretežno očevi mojih drugarica.

ca iz razreda. Tu oliko me je revoltirala i učvrstila u uvjerenju da treba nastaviti borbu protiv neprijatelja.

Sada sam uključena u grupu kojom je rukovođila Ivanka Gašić-Hatorić i Ajša Maličević. Nastajale smo se kod Ivanke kuće. Tu nam je bilo pogodno, jer su u kući smješteni Nijemci. Ja sam u to vrijeme raznosila mlijeko po gradu, pa sam sa kanticama koje sam nosila bila manje sumnjiva. Otuda mi je bilo zgodno da zalazim po kućama i tako dolazim i kod Ivanke. Protpostavljale se, a u stvari je i bilo tako, da raznosim mlijeko. Kada je uslijedio ustanak na Mosari i mi smo počeli da dobijamo ozbiljnije zadatke. Počeli smo da prikupljamo poneć u odjeći, sanitetskom materijalu, zatim smo prenosili i oružje na određene mjeste, ukoliko se do njega moglo doći.

Iako sam povezana sa Ivankom Gašić, i dalje sam u vezi sa Slavkom Havićem. Čak smo morali kod naše kuće da izvjesno vrijeme skrivamo Oževada Miličića. Oko dva i po mjeseca je skriven u našoj kući. Ja sam obično u kanticama za mlijeko prenosila ono što mi je Slavko Havić davao ili me upućivao na neko mjesto da nešto prenesem. Znam da je bilo pištolja, metaka i drugog što sam prenosila. Sjećam se da sam jednom nosila u Nikanovića kuću, zatim sam donijela nešto u svoju kuću, a odatle je neko prenosio dalje. Naša kuća je na takvom mjestu, na pola puta između sela i grada, pa je veća bila pogodna. Čak se desila da je agent, svali smo ga Toni, htio da me prati i da mi ponese kanticu. Bilo je to u povratku, kada su kanticu bile prazne, jer sam ponijela mlijeko, a one su sada bile pune i vrlo teške. Veoma sam se uplašila. Strahovala sam da će mi netaša oteti kanticu, a time bih došla u vrlo tešku situaciju. Sjećam se da sam

jednom nosila, čini mi se da mi je to dao Slavko Kavić, "Biografiju J.V. Staljina". Trebalo je to da pročitano i uputimo dalje. Opet me je susreo Toni i tražio je da vidi, kakva je to knjiga. I ovdje sam bila neoprezna. Uspjela sam da se nekako izvudem. Mladalački polet je takav da se često nije mislilo na posljedice neopreznosti i nebulnosti.

Tako sam radila do kraja 1941. Istina, željela sam da idem u Kozaru. Tamo je bila starija sestra, Marija, koja je otišla u oktobru 1941. Bila sam zadržavana pošto sam mogla još uvijek da radim i da budem korišćena više nego drugi. Bila sam mlada pa sam mnogo šta mogla obaviti bez smetnji i sumnji. Odlazila sam i kod Mire Cikote i njoj sam neke stvari prenosila.

Iako tada nisam znala uloge pojedinih drugova sa kojima sam radila, mislim da je prvih dana, do odlaska u partizane, Slavko Kavić bio odgovoran za rad organizacije SKOJ-a. Kasnije je bio Dževad Hidžić. Njih dvojica su najviše radili sa skojevcima.

Ja sam čak po zadatku morale ući u ustašku mladež. Tu sam se ponovo oretala sa omladinom i djevojkama sa kojima sam išla u školu. Jednoga dana su nas sakupili u "Sokolani" gdje su sve, skoro sve, naše školske drugarice došle u crnini, pošto su im očevi pobijeni. I pored toga, ustaše su nas tjerale da pjevamo ustašku himnu, iako su mnogima ustaše pobile očeve. Bila je to teška tragedija. Kako je bilo živo slušati djevojke koje pjevaju ustašku himnu, a sve zavijeno u crninu. Ali ustaškim krvocima ništa nije smetalo.

Naše pristupanje ustaškoj mladeži bilo je prisilno, jer niko nije smio ostati nečlanjen u ovu organizaciju. Tako se u ustaškoj mladeži našla i srpska omladina od onih roditelja koje su ustaše pobile.

Ustašku mladež vodila je sestra Jeze Kardum, Anikica Kardum, a neka vrsta ideologije ustaške mladeži i ustaškog pokreta bila je Ana Velčovski /Ana je strijeljana od strane partizana/. Međutim, šef organizacije ustaške mladeži u Trijedoru bio je Rudi Velčovski. Oni su bili naši susjedi. Prije rata smo sa njima živjeli u dobrim i prijateljskim odnosima. Kada je došao rat, naše prijateljstvo je prestalo, jer su nam se životni putevi razdvojili. Kada se Rudi obukao u ustašku uniformu to je za nas bilo veliko iznenađenje, jer je on bio češkolovačkog porijekla i nije mu bilo mjesto u ustašama.

U našem susjedstvu najaktivnija na strani našeg pokreta bila je porodica Halida Kapetanovića. Aktivna je bila sestra Zojna Kasunović, rođena Redžić. Njena porodica bila je vrlo pozitivna. Zojna je poginula 1944. Među pozitivne spadala je hrvatska porodica Bevandića. Njihov sin Stevo Bevandić je pred-ratni komunist i prveborac, koji je živio u Zagrebu. Porodica Bevandića bila je vrlo ugledna u Trijedoru, ali se niko u toku rata nije ispoljio na strani ustaša. Vjerovatno je tome mnogo doprinjeo Stevo, odnosno Stipe Bevandić, koji je nekada radio u rudniku Ljubiji i odatle prešao u Zagreb.

Spomena bih da spomenem i Ankiu Orlovac. Njen otac je poznati ustaša u Ljubiji. Anikica je još 1940. bila sa mnom u grupi u ženskoj zanatskoj školi. Međutim, dolaskom ustaške vlasti, njen otac našao se na strani ustaša. Tada sam dobila zadatak da odem u Ljubiju. Otišla sam prije napada Njemačke na Sovjetski Savez i došla kući Anikica Orlovac. Bila sam se uplašila, jer sam vidjela da joj je otac ustaša. Nisam smjela šta Anikica o tome misli. Bila sam oprezna, pa sam Anici govorila

da su "ove to što smo ranije radile bile gluposti". Etjela sam da čujem šta će ona sa to da kaže. Baš je toga dana bio vjerski praznik, Sveti Anto, pa se slavilo. Njen otac je zahtijevao da se iskiti kuća hrvatskim zastavama i slikom Ante Pavelića. Ja i Ankaica smo to i uradile. Ne znam šta Ankica o tome misli. Uredjivali smo kuću kako je otac zahtijevao. Načjutim, kada smo se nas dvije našle u njenoj sobi, predložila mi je da sve to što smo uradile srušimo, neka otac misli ko je to uradio. Pitala sam se da li je Ankica iskrena ili ne provocira. Ona je još jednom potvrdila svoj prijedlog rekavši da je njen otac toliko zanezan ustojtven da je poludio. Zato je ostala pri svojoj da mu barem na ovaj način naškodimo, noka sutra razmišlja ko je to uradio. I stvarno, mi smo sve one što smo poslije poine okitilo noću srušile, okinule smo zastavu i sliku Ante Pavelića. Sutradan je kuća Orlovčeva, poznatog ustaše, bila noćkićena. Tada sam vidjela da je Ankica Orlovac vrijedna i da ne odobrava ustaški porredak. Kakva je bila u toku rata, nije mi poznato, pošto sam otišla u partizane. Čula sam da je poginula od mine na koju je nagačila. Njen postupak govorio je o protesta protiv ustaša i oca.

Između odlazak Slavka Ravića u Mosaru imali smo sastanak na kome su bili: Ankica Čeliković, Stojanka Seniz, Elza Šalić, Danica Djurić, Snada Redžić i ja. Na sastanku smo se izjašnjavali ko je za dalje nastavljjanje rada. Ankica Čeliković, Snada Redžić i ja prihvatile smo se daljnjeg rada. Stojanka Seniz morala je da reiteltjina da krene za Beograd. Elza Šalić i Danica Djurić reklo su da će se za izvjesno vrijeme povući. Bio je to mučan sastanak. Orljali smo ga u čumi pored Baltinih bara /moguće u Raditića gaju/ prema Tukovinu. Možda je Slavko suviše kruto pi-

tao: "ko je za daljnu borbu, a ko nije?" Trebalo je da se izjasnimo. Oni koji nisu spremni, biće ostavljeni na miru, neće biti obavezni da rade. Bio je to juli ili avgust 1941.

Io otišla Slavka Havića u partizane, njegove dvije sestre, Jula i Sida, nastavile su da rade i preko njih smo održavali vezu sa Slavkom. Preko kuće Havića, preko Jule i Side održavana je veza. One su se povezale sa logornikom u Prijedoru kako bi bile manje sumnjive. Preko Side Havić dobijali smo podatke od Slavka iz Kozare. Sjećam se da sam u to vrijeme odlazila kod pojedinih srpskih porodica, koje nisu bile izbjegle u Srbiju, pa sam od njih tražila pomoć za partizane. Obično sam odlazila u kuće i tražila pomoć za borbu. Odlazila sam u kuću Kovačevića. Nije me odbio. Davao je pomoć i u novcu i materijalu, u odjeći i obući. Onda sam odlazila u apoteku kod Hirsmana, Jevreja, i tu sam kupovala sanitetski materijal. Kupovali smo i u apoteci, ali znatno manje. Obično smo se dijelili i svako je po nešto kupovao. Sve što smo nabavili slali smo preko porodice Havića sa Kozaru.

Iz Kozare je jednom poslat film koga je uputio Slavko Havić. Bile su na negativu slike partizana. Trebalo je razviti ovaj film i izraditi fotografije. Mislim da su bila dva filma. Trebalo je pronaći fotografa koji će filmove razviti i izraditi fotografije. Dobila sam sadetak da pronađjen fotografa. Poznavao sam Vilija, fotografa, koji je porijeklom Nijemac. Naše porodice su se od ranije poznavale. Otišla sam kod njega. Rekla sam mu da zatvori radnju,⁹ tada sam mu stavila do znanja da treba da izradi fotografije. Nisam znala o kakvim je fotografijama riječ. Kada je Vili razvio film, bio je iznenađen: "Šta te radiš, od kuda ti veza sa Kozarom?" Upozorila sam ga da ćuti, da

je svoj posao obavio i da ga se više ništa ne tiče. I stvarno, Vili je ostao čvret i nije me izdao. Na fotografijama su bili drugovi iz oštara u Kozari, čini mi se: Obrad Stišević, Ratko Vujović - Čoče, Slavko Navić, grupa partizana, Eski Milić i drugi koji su se nalazili pri Štabu oštara. Izrađene fotografije poslala sam u Kozaru.

Takvi su otprilike bili naši zadaci. Kupovali smo pribora i materijala, sanitetske vate, prikupljali novac, nešto odjeće i obuće, zatim oružja i municije. To smo slali preko kuće Slavka Navića. Kod njih je dolazila Marija Popović, rodom iz Bistrice, kurir iz Kozare, i donosila ono što smo uspjeli da sakupimo.

MEĐU KOZARSKIM PARTIZANIMA

Mira Cikota je rekla da sam mlada za odlazak u Kozaru, u partizane. Međutim, desilo se nešto nepredviđeno. Ja sam dobila zaduženje da sa Novu 1941/42. godinu na priredbi u gradu recitujem Anti Pavoliću. Pošto sam bila uključena u ustajnu mladež morala sam se primiti ovoga zadatka, jer sam vrlo dobro recitovala, te sam počela da se pripremam, ali sam stalno razmišljala kako da se isvučem i da ne recitujem. Jedini izlaz je bio da napustim Prijedor i da krenem u Kozaru. Tako je i bilo. 26. Decembra 1941. isbjegla sam iz Prijedora i došla u Kozaru.

Otišla sam sa Nedom Grgić. Izveo nas je njen otac, Jure Grgić, koji je strijeljan u Banjoj Luci 1942. To je stari sindikalista i revolucionar. Radio je u rudniku Ljubiji i učestvovao u Štrajku ljubijevskih rudara 1940. Njegova kćerka Terka Grgić bila je komunistica od 1940. i služila je kao uzor onadnacama u Ljubiji i Prijedoru. Njena mlađa sestra Nada bila je

skejevka i vrlo aktivna. Tako smo mi i sa ovom porodicom održavali čvrste veze. Terka Grgić je otišla u Kozaru prije ustanka, jer je bila kompromitovana kao komunist, a sestra Nada je ostala, pa smo zajedno izašle iz Prijedora.

Krenuli smo pod izgovorom da idemo tražiti brašna u selu. Nada kamuflaže, stavila sam na glavu ustašku kapu koju je tada nosila ustaška mladež. To je učinila i Nada Grgić. Nosile smo i vrećice sa sobom. Iako je zima, bile smo jednostavno obučene, sa plitkim cipelama i jeftinim kostimom. Naišli smo pored straže koja se nalazila prema Bilosu. Pozdravile smo po uobičajenom "hrvatskom" pozdravu "sprenni". Upitali su nas kuda idemo. Rekle smo da idemo tražiti bita. To se i vidjelo po onome što smo nosile. Tako smo prošle pored straže. Prebrodile smo prve teškoće. Međutim, nastaje druge neugodnosti.

Stigle smo do kuće Jelene Jeftić. Ovdje nas je dočekao stari Jeftić i rekao nam da ćemo uveče krenuti prema Kozari. Ovdje smo se rastale od Juge Grgića koji se vratio u grad. On je ponio nešto hrane, kao da je kupio u selu. Mi smo ostale da čekamo odlazak na Kozaru. Trebalo je da prodjemo preko ceste Prijedor - Kozarac. Susret sa partizanima smo nestrpljivo očekivale. To je za nas bilo nešto veliko, neprocjenjivo i zato je nestrpljenje bilo sve jače. Napustili smo porodicu, život u gradu, nalazimo se u selu i krećemo u nepoznatu Kozaru, u novu sredinu. Ostavili smo ugodnu toplu sobu, a sada se nalazimo u bespuću surove zime 1941/42. Znamo da nas pored zime čeka i teška borba koju vode partizani Kozare.

Uveče smo krenule. Na brdašcu prema Orlovcima susreli smo se sa partizanima. Bila je to desetica sa kojom se nalazio Ilija Čurlen /sada penzioner u Bosanskoj Kostajnici/. On je bio

desetar. Borci na kapama imaju petokrake zvijezde, imaju opaske i ukrasjeni su puškama. Odmah su počeli da nas pitaju: "Ko smo, šta smo, odakle smo došli?! Bilo je to normalno obzirom da je trebalo biti oprezan prema onima koji su dolazili iz grada. Reklo smo da smo došli u partizane. Oni su i dalje prema nama strogi, jer su vidjeli da smo mladi, pa su nastavili da nas ispituju. Rekli su nam kako mi nismo sa partizane, da ne možemo ratovati i sl. Mi smo nastavile da molimo i govorile smo da možemo nešto drugo raditi. I napokon nam je rečeno da će nas odvesti komandiru i komesaru čete, neka oni odluče da li će nas primiti. "Ako vas prime, rekli su nam borci, ostanete kod nas, a ako ne prime, morate da se vratite kući." Ovo je bilo još teže, jer smo znale da se više ne možemo vraćati u grad, pošto smo pobjegle. Tada smo sprovedene u komandu čete. Nema priznati da smo se uplašile, ali nije bilo drugoga izlaza. Nastalo je razočaranje jer smo očekivale da ćemo biti drukčije primljene. Pošle smo prema komandi čete. Komanda je u selu Božićina, u Kovrljama.

Srele smo komandira Radu Končića i komesara Milu Rajlića. Rade nam se učinio surov i grub. Djelovao je kao ozlojeđeni partizanski komandir, kome je izginala porodica. Strahovito je bio ogorčen na Nijemce i ustaše. Presto je bio željan berbe i osvete. Zato je i njegovo nepovjerenje prema nama imalo opravdanje. Prvo me je upitao: "Da li si srbinja?! Uplašena, odmah sam odgovorila da jesam. Zatim je uslijedilo pitanje šta mi je sa porodicom. Kada sam rekla da je sve stralalo, on je rekao da sam njihova. Tako je postupio i prema Nadi Ergić. I jedna i druga smo se uplašile razgovora sa Radom Končićem.

Međutim, kada smo kasnije razgovarale sa komesarom,

Milom Rejlićem, bilo nam je mnogo prijetnije. On je bio član KPJ i poznao je našu porodicu. Na njine smo mogle otvorenije se razgovarati. Reklo smo da smo skojevke i šta smo radile u Prijedoru. On je o tome nešto i znao. Mile nam je govorio da treba da budemo razumne i strpljive, da vlada ogorčenjem zbog zločina koje su ustale počinile ubijajući porodice boraca koji se nalaze u četi. Rekao nam je da budemo pažljive i opresne u razgovoru, kako ne bismo izazvale sumnje. Saopštio nam je da će nas primiti u četu i kasnije vidjeti šta ćemo raditi. Bile smo mlade, a u to vrijeme još nije bilo žena u četi. Upozorio nas je da nastojimo da se prilagodimo sredini. Trebale nam je vremena da se prilagodimo novom načinu života. Otišli smo u četu. Došla je i prva noć. Treba da spavamo na podu. Dojčaćemo da je na pomolu surov život, da nastupaju životne teškoće.

Drugog dana upućene smo u štab bataljona /na Vitlovskoj, u Kozari/. Krenule smo po snijegu koji je na mjestima dostizao visinu i do dva metra. Snijeg je bio viši od nas. Putovale smo uz Maslinbajir, uz veliko brdo, prema Kozari i Vitlovskoj. Kurir nas je predao štabu bataljona. Bio je to mali borac, zvali su ga crni.

U štabu smo se susreli sa komandantom bataljona, Milošem Biljegovićem, i sanitarnim komesarom, Dušanom Utješinovićem. On nam je saopštio da idemo u omladinsku četu, na Mednjaku, na obuku, a kasnije ćemo ići u ambulantu. Bićemo bolničarke. Trebalo je da krenemo na Mednjak i da se tamo javimo Polu Glamošaninu koji je u to vrijeme bio komesar omladinske čete. U ovoj četi treba da ostanemo dok nam se iz štaba bataljona ne javi kuda ćemo da krenemo i šta ćemo raditi. Odlazimo sa Mednjak.

Januar je 1942. Zima je veoma hladna, a snijeg visok.

Omladinska četa na Mednjaku je u zemunicama. Sve je u stvari pod zemljom. Kamine, barake su pod zemljom. Unutra, u zemunicama nalazi se peć u kojoj se loži vatra za cijelu zemunicu. Iz peći su postavljene cijevi za odvođenje dima. Na jednoj i druge strane ne zemunice su palače, na kojima leže omladinaci. Vani je kamin za kuhanje hrane. U četi je oko 40 omladinaca, na vojno-političkom kursu. To su omladinaci koji nisu sinili vojsku, a došli su u partizane.

Moje članstvo nije poznavao niko iz Prijedora. On je komesar omladinske čete. Drugi večeri odredio je i mene na stražu. Nije bilo moguće da ne prihvatim naredjenje. Teško mi je bilo zbog toga što je noć i što ne nalazimo u čumi. Nisam još navikla na ovakav način života. Oko 22 časa, probudili su me i rekli da krenem na smjenu straže. Izšla sam pred našu zemunicu. Noć je. Oduzeo me strah. Hladno je, ali se plašim noći i stražarske uloge. Nisam znala da rukujem puškom. Nalazim se u čumi, u kojoj nikada nisam bila. Četa spava, a ja na straži. Počela sam da razmišljam. Misli su letjele. Nastojala sam da se oslobodim straha koji se teško osloboditi kada je čovjek sam u čumi, u bespuću Kozare. Nisam ostala dugo, pa sam smijenjena. Vjerovatno je trebalo tako postupiti radi našeg provjeravanja i spremanja za teške dane partizanskog života.

Ovoje sam ostala nekoliko dana. Mislim da je 25. januara 1942. izvršena akcija na neprijateljske uporište u Kozarcu. Pozvano sam da se vratim u 1. četu, u selo Bošice, dok je Bala Grgić upućena u ambulantu, u celo Vojskovo.

Stigla sam u Bošice. Prva četa II bataljona napala je Kozarac. U ovoj akciji imala je 5 ranjenih. Ja sam pripremala neku vrstu četne ambulante za prihvatanje i liječenje ovih ra-

njenika. To je bio težak nadatak. Sama sam. Nana Črnić je upućena u ambulantu u selo Vojskovo. Tamo se nalazile 3. četa našeg bataljona.

U Božićima sam se obratila Bošku Sinatoviću, koji je u to vrijeme bio predsjednik odbora. Tražila sam prostoriju za ambulantu. On mi je odredio kuće Radaković, u Božićima. Bila je to kuća pokojnog Mitra Radakovića i Mileve Radaković, te baba Anđje Radaković. Nikada neću zaboraviti koliko mi je baba Anđja pomogla. Dobila sam sobu u kući Mileve Radaković, a dvije sobe kod babe Anđje Radaković. Tu je smještena naša četna ambulanta. Počela sam da radim na liječenju ranjenika, iako u stvari nisam znala ništa, osim što sam završila tečaj prve pomoći pre-1 rat u ženskoj zanatkoj školi.

Prvi ranjenici u ambulanti bili su: Miloš Vujčić, Ilija Čurlan, Mladjo Graonić, neki Jero, a petoga se ne sjećam. Bio je lakše ranjen, pa ga nisam zapamtila. Ilija Čurlan bio je najteže ranjen, i Miloš Vujčić. Mladjo Graonić takođe je bio teži ranjenik, jer je pogoden u desni kuk. Nisam imala ništa od pribora za zavijanje. Našla sam se u nećunici. Imala sam malo hipermangana. Trebalo je da se smajem. Počela sam da se povezujem sa onladinom i ženama. Morala sam da tražim pomoć. Erane nisu imali, a ranjenicima je trebalo spremati dobru hranu. To je jedino što smo im mogli pružiti. Nemamo zaveja, nemamo kreveta, bez čega se ne može pružiti osnovna pomoć ranjenicima. Stupila sam u vozu sa narodom u celu. Počela sam od babe Anđje Radaković i Mileve. One su mi dale krevete, i prvu posteljicu. Ona sam kod Kovrljice, od Dora Kovrljice tražila da ona radi u zaseoku i da preko onladine, uglavnom djevojačke prikupi peškira i marama, od kojih bi se mogli napraviti zaveji. Zamolila

sam muža Mileve Ralaković da napravi daske, jer je trebalo da zavijem Iliju Burlana i da mu ruku stavim u daske. Bio je teško ranjen. Ruka mu je bila sarkana od šake do lakta. Bilo mi je poznato kako sam mu vidjela ruku, ali sam se morala uzdržati i nastojati da mu sarkanu ruku sa rasutim kostima nekako skupim u zavej i stegnem došćicama. Otkuhala sam peškire i njima zavila ruku. Miloš Vujić je ranjen u bradu, pa sam se mučila kako da mu zavijem ruku. Nije mogao da govori, već je pisao ono što je trebalo da snopšti. Bio je pod visokom temperaturom, ali je nismo imali čime mjeriti. Ča ljekova smo imali samo malo hiper-mangana. Imali smo pomoć narola koji je davao hranu. Irala sam zavoje i vrčila previjanje rana i istovremeno dežurala u ambulantu. Tada sam provela pet noći i dana, bdijući nad ranjenicima. Zbog toga me je komandir Rade Rendić zavelio, pa mi je čak donio pištolj sa uniformom poginulog Nijemca, i cipela. Inače, bila sam gola i bosu. Zahvalio mi se na brizi za ranjenike i predao mi ojačnu, obuću i pištolj. Rekao mi je da će mi uskoro stići pomoć, jer sama ne mogu raditi. Uskoro su ovdje stigle Mileva Kunenjić i moja sestra Marija Maus. Ona je bila na području Bistrice pa je otuda upućena u Božiću. Iored Mileve i Marije stigle su i susedanka Radenjić i Nevenka Radenjić. Bilo je 5 drugarica. To je bilo početkom februara 1942. Uskoro smo stvorile pravu bolnicu. Bila je to uzorna bolnica, u Ralakovićina. Pošto je bilo 5 drugarica, mogle smo da polijelimo posao. Stiglo je još ranjenika. Uječu sa Gojka Siljegovića. Mislim da smo tada imali 14 ranjenika. Stizali su ranjenici iz borbe sa Nijemcima na cesti Bopanska Dubica - Triljedor. Tu je uskoro došao i dr Alfred On je uveo rad u bolnicu. Počeo je da sa nama održava tečaj pokazujući nam kako se radi. Uvedeno je dežurstvo. Moja sestra

Marija Kaus, udata Skundrić postavljena je za rukovodioca bolnice /komesar bolnice/. Na ovu dužnost postavljena je od strane Štaba II bataljona i komandanta Mileša Biljevića. Marija je u to vrijeme primljena u KPJ, a ja sam bila svedjovka kao i Dušanka Radonjić. Kasnije su došle Sofija Mrčkić iz Rakolića /avana Soja/ i Bora Batoz. Bora je otišla u Vojskova sa Sojom Mrčkić. Naš je ovajje u Božićima bilo dovoljno. Posao je olakšan dolaskom ovih drugarica, a ranije sam radila sama. Pošla sam da radim i na drugim zadacima, da djelujem među omladinom u selima pod Kozarom.

Još dok sam radila u bolnici u Božićima, odlazila sam u susjedna sela, među omladinu. U prvo vrijeme išla sam radi prikupljanja hrane i ostalog za ranjenike, a kasnije sam počela da djelujem među omladinom. Omladina u selu bila je veoma zainteresovana, pa sam je skupljala i prišla ono što sam znala. Citala sam i vijesti koje smo dobijali. Narod i omladina su me lijepo primali. Posebno moram da istaknem Anđu Radaković, koja mi je pružila pomoć u tome da naučim mijesiti hljeb i ložiti vatru. To mi je vrlo teško išlo u vrijeme kada sam morala sama da pripremam hranu ranjenicima. Bila me spramota da kašem da ne znam, pa sam se obratila babi Anđi za savjet. Ona mi je pokazala mnogo toga što nisam znala. To mi je bilo neprijatno i zbog toga što sam se plašila da će seljani reći da ne znam umijesiti hljeb. Kome da se požalim, osim babi Anđi? Ona me je spasila. Za sve vrijeme dok sam se nalazila ovajje u bolnici ona je mijesila i pekla hljeb. Bila je to divna starija. Istovremeno mi je pomagala i Mileva Radaković. Ona je bila raspoložena i šaljivčina. Ja sam ponekada zapalala u psihičku krizu, jer je to za mene značilo

veliku promjenu, a posao je bio odgovoran. Obzirom na moje godine i djetinjstvo, nisam očekivala da će me snaći težak i surov život. Lomila sam se i postepeno privikavala na teškoće.

U proljeće 1942. napustila sam bolnicu u Bošićima i krenula na sela. To mi je saopštio Braco Nemet, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozarę, i Miloš Biljegović, komandant II bataljona II krajiškog kozarskog odreda. Oni su znali da sam uspjela da uspostavljam vezu sa omladinom u selima prijedorskog sreza, ispod Kozaro, i da imam izvjesnog iskustva u ovom radu. U bolnici u Bošićima bilo je dovoljno drugarica. Braco Nemet i Miloš pozvali su me na Vitlovsku u Štab II bataljona i saopštili mi da treba da napustim bolnicu. Bilo mi je žao da je napustim i da više nisam u sastavu 1. čete. Bila sam položila i partizansku zakletvu pred komandirima i komesarom čete, pa sam se osjećala vojnikom. Četo mi je bilo žao što napuštam četu i odlazim na posao koji sam smatrala manje važnim /to nije borbeni zadatak/, a svi smo željeli da izvršavamo najvažnije zadatke.

Tada mi je Vladimir-Braco Nemet saopštio da ću raditi na organizovanju omladine. Napomeno je da je omladina veoma dobra i revolucionarna, da je takva od početka ustanka. Trebalo je raditi na tome da se ta omladina okupi, učvrsti i poveća. "Ti si, rekao mi je Braco, iz ovoga kraja i na tebe je izvjestan broj omladine, djevojaka, išao u školu, a upozнала si se sa omladinom dok si radila u bolnici. Očekujemo da ćeš se brzo snaći i organizovati omladinu koja je veoma aktivna na strani našeg pokreta". Zatim mi je rekao da treba da izdajem pojedince i grupe i da stvaram skojevske organizacije, aktive SKOJ-a. To će biti jezgro prake koja će djelovati i okupljati omladinu na širem frontu u omladinski pokret. Treba raditi na tome da se o-

kupi što više onladino kako bi se obezbijedilo popunjavanje partizanskih jedinica, zatim da se osigura snabdjevanje partizanskih jedinica.

To je bilo početkom marta 1942. Napustila sam bolnicu i počela da radim sa onladinom na području od Gornjeg Jelovca do Kozarca, u selima: Gornji Jelovac, Veliko i Malo Lalančiste, Bošići, Jaruge, Orlovi Gornji i Donji, Orlovača, Garova i Čirkin Polje.

Radila sam od sela Bošića, gdje sam poznavala mnogo onladinaka. U ovom selu bile su najaktivnije djevojke: Julia Turudijska, Dara Novaklija, Dara Marjanović, Vuka Kovačević. Ove djevojke su bile prve u skojevskoj grupi, to je bila prva grupa skojevaca. Pored ovih, bile su još dvije - tri onladinake i jedan onladinac. Grupa je imala 6-7 članova SKOJ-a. Pričale sam im o našoj borbi i pokretu, o Komunističkoj partiji i SKOJ-u i o partizanima. Bilo je nešto i literature, koja je štampana u štabu odreda, pa smo to čitali. Počeli smo organizovati večer- nje cijela onladina, na kojima smo pisali čarape i pulovere za partizane, zatim smo se brinuli za ranjenike u bolnici. Oni su postali briga onladine u selima. Frikupljana je hrana i nošena ranjenicima u bolnici, čak i više nego što je bilo potrebno. Na tome je radio aktiv SKOJ-a. Aktiv je djelovao preko onladino po zasedama, u Marjanovićima i drugim zasedama. Nastojala sam da iz svakoga zaseda po onladinaka ili onladinac bude u skojev- skoj grupi. Dara Marjanović bila je zadužena za zasedak Marjanovi- ća, Vuka Kovačević za Kovačevića, Julia Turudijska za Turudijske itd. Bile sam često kod kuće Zivka Marjanovića. Ova porodica me je lijepo primila i vrlo ugodno sam se osjećala. Takav je inače bio sav narod ispod Kozarca. Svi su bili spremni da daju što su

negli. Niko se nije protivio ako je trebalo nešto da uradi i daruje.

Omladina je aktivna i nema teškoća oko njenog organizovanja. Kada je stvorena prva skojevska grupa, počeli smo da održavamo sastanke svakih 7 dana. Ired sastanaka na kojima se govorilo o zadacima, čitali smo literaturu dobijenu iz štaba o-
dređene ili bataljona. Tako je počela da radi skojevska grupa u Božićima.

Krenula sam i u Palančište i druga sela. Braco Hemet mi je kasnije rekao da se poveo sa Slobodanom (tojnićem - Be-
dom. On će mi biti prvi pretpostavljeni rukovodilac.

Pošla sam i u Goranji Jelovae. Tamo sam našla školsku drugaricu Vuku Aleksić. Mnogo sam se obradovala susretu. Bilo
smo ranije u istom razredu, pa mi nije bilo teško da sa njom
uspostavim vezu u radu. Sa Vukom sam izvršila isto or omladinski
i omladinska za skojevsku grupu. Prvi Vuko bio je Petar Alek-
sić /ostala imena se ne sjećam/. Vuka je vodila omladinsku or-
ganizaciju i skojevsku grupu. Kada smo sazvali sastanak, došla
je sva omladina. Svi su bili spremni da rade. Istina, skojevske
grupe su bile nepoznate omladini i djelovale su ilegalno, nije
se znalo ko su članovi skojevske organizacije. Braco Hemet je
dao zadatak da se skojevska grupa formiraju tajno i da se ne
smije znati ko su članovi SKOJ-a, dok se ostala omladina okuplja
masovno i javno.

Tako smo učinili u svim selima. U Goranji Orlovcima
radio je Miloš Vujčić /ne ranjeni partizan u bolnici u Božićima/
i njega se dobro sjećam. U Girkim Polju su radili: Lazarica Batoz
Dragana Batoz, Sava Jeftić i Jolana Jeftić. U Garevcima Ljubica
Končar, u Jarugama Staka Končić i Jovinka Đudar, u Palančištu

Gojko Vukadinović i Slavko Lišanin, u Orlovaši Dosa Medić /moja školska drugarica/, i drug koji je bio sekretar SKOJ-a. Porodica Dosa Medić bila je sva na strani pokreta. Njen brat, Kojo Medić, bio je prvi poginuli partizan u našoj četi. Kada je sahranjen, pjevali smo "Lenjinov pogrbeni marš". Bio je to veliki gubitak za četu. Dosa je imala vrlo težak sadetak, jer je radila na polju koje je poluoslobodjeno. Tu sam morala oprezno dolaziti uglavnom uveče. Selo se nalazi pored pruge kojem je neprijatelj kretario. U grupi se nalazio Ostoja Zovčević, stojar /uša u Hercegovskoj/ i drug koji je bio sekretar grupe. Bilo ih je troje. Imali su najteži sadetak i uslove za rad. Obično su korišćeni za prenošenje materijala iz grada. Iako njih smo nabavljali sanitetski materijal.

Ove okojevske grupe osnovane su u marta i aprila 1942. Moj sadetak je da obilazim i učvršćujem rad ovih grupa. Odlazila sam u sela i održavala sastanke. U selima smo održavali analfabetske tečajeve, na kojima smo opismenjavali omladinu. Omladina u selima bila je polupismena i nepismena. Zato je među prvim zadacima bilo opismenjavanje. Ispred održavanja analfabetskih tečajeva, okupljali smo omladinu u pjevačke horove i diletanske grupe. Bilo je i teškoća, jer je ženska omladina vaspitana da ne odlazi na sastanke i skupove. Trebalo je nađu starijima izmijeniti shvatanja o ženskoj omladini. Onogućili smo i njima da dolaze na naše sastanke, analfabetske tečajeve, pjevačke horove i diletanske grupe. Na skoro svim skupovima smo nešto čitali. Obično sam čitala vijesti, koje smo dobijali. Čak sam i napamet naučila pa sam to izlagala što su mnogi sa zanimanjem pratili. Učila sam to iz raznih biltena i radio vijesti koje smo dobijali. Već sam se navikla na ovaj način živo-

ta. Od odjode sam nosila vojničku bluzu i pištolj, koji mi je poklonio komandir Rade Kondić. Inače, trebalo je voditi računa i o načinu odijevanja, kako ne bih odudarala od evdašnjeg načina odijevanja. Sve je trebalo da bude u granicama pristojnog, i odijevanje i ponašanje. Jedino se tako moglo nešto postići među omladinom, za koju je lični primjer mnogo značio. Obzirom na to da je stariji svijet prihvatio našu borbu to se i omladina lakše mogla okupljati oko našeg pokreta.

Za 1. maj 1942. pripreman je naredni zbor u Kozarcu. Dobila sam salatak od Braco Kemeta da učinim da omladina sa pol-sudija što masovnije dođe na zbor.

Početkom aprila imali smo zbor u selu Orlovcima, u školi. Bila je okupljena omladina iz sela Orlovaca, Čirkin Polja i Orlovače. Pomislila sam da omladina neće doći tako masovno. Zbor je trebalo da se održa povodom pogibije dr Mladena Stojanovića, koji je 1. aprila 1942. ubijen od četnika. Trebalo je objasniti ko su četnici i njihovu izdajničku ulogu, zatim objasniti ciljeve naše borbe, potrebu bratstva i jedinstva. Trebalo je govesti borbu i protiv četnika i njihove propagande, iako četnika na Kozari nije bilo. Moglo bi se čak reći da je Mladenova pogibija doprinijela da na Kozari nije bilo četnika. Sjećam se da je na zbor u Orlovcima došlo oko 300 omladinaca i omladinici, iako je održan danju. Tu sam govorila o Mladenovoj pogibiji što je izazvalo opštu žalost. Na zboru se postavilo i pitanje dobrovoljstva za odlazak u partizane. Čini mi se da se 50% omladine i ženske i muške javilo da omladna krenu u partizane. Međutim, nije sve bilo moguće primiti u jedinice, već oko 50-100 omladinaca. Oni su krenuli u omladinsku četu, na Mednjak, na vojno-politički kurs. Omladina je na zboru sa ogorčenjem primila

vijest o pogibiji Kralenovoј i bila je spremna da krene u borbu. Bila je to za nas i prva vijest o četnicima i otpočinjanju borbe i sa njima.

Usljedile pripreme zbora u Kozaru. Zbor je pripremao Okružni komitet KPJ za Kozaru, sa štabom odreda. Na zboru je govorio Josip Našar - Šoba. Omladina je došla organizovano, sa zastavama i petokrakim zvijezdama. Omladinici koji nisu bili u partizanima stavljali su na svoje kape petokrako zvijezdo. Svi su bili najsvačanije obučeni, a kretalo se u kolonama, sa zastavama i pjesmama. Pjesme su borbene, o našoj borbi, o Kozari i partizanima. Ja sam dočekivao grupe omladine od Jelseva i drugih sela u Jarugama, a otišli smo krenuli prema Kozaru. Bilo nas je oko 800. Bila je to manifestacija jedinstva i organizovanosti naroda i omladine na Kozari i njihove odlučnosti u borbi protiv neprijatelja. Na zboru su učestvovali i partizanske čete. Zbor u Kozaru imao je političkog odziva u mobilizaciji naroda za pokret.

Na zboru u Kozaru bilo je i omladine iz Kozara, uglavnom omladinaca. Među omladinacima je bio Kemal Eljundžanin, koji je kao šesnaestogodišnjak 1941. otišao u partizane. Bio je kurir kod Šobe. Upoznala sam ga jedne večeri na logorskom vatrom. Kemal je poginuo u akciji na Prijedor 16. maja 1942. Čula sam da je bio hrabar i dobar borac, da je neposredno pred pogibiju tukao iz puškomitraljeza, bez zaklona, u stojećem stavu, i da je tako pogubljen. Ojeda se kako mi je bilo kada su ga iz Prijedora vozili prema Kozaru. Bio je mrtav. Umrlo je neposredno poslije ranjavanja. Iako je bio rat, ošite su naše međusobne simpatije ali smo znali da sa mladačaka osjećanja nije vrijeme, da je naša pažnja okrenuta na rat i pobjedu. One večeri, uz lo-

goraku vatru ni je rekao kako ćemo se oženiti kada se završi rat. Bivao je pjevač. Obetao mi je da ćemo u oslobođenom Prijedoru poplesati, a za vođenje ljubavi nismo imali vremena.

U maju 1942. stvoreni su opštinski komiteti SKOJ-a za Opštinu Palančište i Orlovec. Opštinski komitet SKOJ-a sačinjavali su sekretari skojevskih aktiv iz sela, sa sekretarom opštinskog komiteta. Čini mi se da su postojala dva opštinska komiteta na području od Kozarac do Černjeg Jelovca. Opštinski komitet Orloveci obuhvatao je: Orlovec, Černje i Donje Garovce, Jazuga i Kozarac. Opštinski komitet za Palančište djelovao je u selima: Gornji Jelovac, Božići, Veliko i Malo Palančište. Sekretar opštinskog komiteta SKOJ-a za Palančište bio je Slavko Ličina, a sekretar za opštinu Orlovec Mira Hans - Agbaba. To su bili prvi sekretari opštinskih komiteta SKOJ-a. Bilo je to neposredno pred oslobođenje Prijedora. Održali smo jedan sastanak opštinskog komiteta SKOJ-a do oslobođenja grada. Na području opštine Omarska djelovao je opštinski komitet na čelu sa Branom Irotopićem. Nad opštinskim komitetima objedinjavao je Slobodan - Bodo Stojnić, da bi se kasnije, u oslobođenom Prijedoru, stvorio Breski komitet SKOJ-a za Prijedor.

O stvaranju Breskog komiteta SKOJ-a bilo je govora prije oslobođenja Prijedora, u vrijeme nastajanja skojevskih organizacija i Opštinskih komiteta SKOJ-a. Pošto je oslobođen Prijedor, održana je Okružna konferencija SKOJ-a u Prijedoru. Ja sam bila delegat Opštine Orlovec. Mi smo, po dolasku u Prijedor, vršili pripreme za održavanje onladijskog zbora. Onladijski zbor održan je 31. maja 1942. Tih dana je stigao Rudi Čajavec, spustio se avionom kod Prijedora. Na zboru je govorio Rato Dugonjić, a onda je održana Okružna konferencija SKOJ-a.

Okrupna konferencija SKOJ-a održana je u prostorijama doma kulture /hotel "Balkan"/. Radili smo skoro bez odmora. Neprijateljski avioni nadlijetali su i bombardovali Prijedor. U vrijeme dejstva avionskih bombi obično smo polijegali, a zatim nastavljali rad. Ojeda se da su u radnom predsjedništvu bili: Braco Menet, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a, Rato Bugonjić, Slobodan Stojnić, Željko Milić i drugi. Njih se ojeđa, jer sam ih poznavala. Sa našeg područja bili su: Slavko Mićević, Brane Prokopić, ja i drugi onladiški rukovodioci, koje nisam poznavala. Na konferenciji smo pretresali rad onladine i daljnje jačanje organizacije SKOJ-a i onladiškog pokreta. Govorili smo o tome šta smo radili. Veliku govornicu sam i ja. Iznijela sam iskustva iz rada i organizovanja skojevskih aktivna u selima. Bilo je i grešaka: neki su javno birali i stvarali skojevske organizacije, kada su ratni uslovi zahtijevali ilegalan rad SKOJ-a. Upravo sa organizovanjem aktivna SKOJ-a, radilo se i na onasovljenju onladiške organizacije i stvaranju NOBO BiH-a /Narodnooslobodilačkog saveza onladine Bosne i Hercegovine/.

Poslije održane konferencije, stvoren je Sreski komitet SKOJ-a za Prijedor, u koji su ušli: Brane Prokopić, sekretar, Slavko Mićević, Mira Rana, Slobodan Stojnić i Zijad Milić. Zijad je kao skojevac djelovao u Prijedoru sve do oslobođenja Prijedora. On je u sreskom komitetu bio zadužen za rad sa gradskom onladinom. Princip je u to vrijeme bio takav da su obično sekretari opštinskih komiteta SKOJ-a sačinjavali u isto vrijeme i Sreski komitet, a sekretari Sreskih komiteta SKOJ-a bili su članovi Okružnog komiteta SKOJ-a. Mislim da su u to vrijeme sekretari sreskih komiteta SKOJ-a bili: Anđelka Rosićević, za Bosansku Novu, Đuro Vidović, za Bosansku Gradisku, Brane Prokopić, za

Prijedor i Dževad Midžić, sa Bosanskim Dubicom. Sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a bio je Vladimir Nemet - Braco, koji je na Kozaru poznat kao Braco Kozarčanin.

Poslije ove organizacije trebalo je aktivnije stvarati oblasinsku organizaciju po selima. Sjedać se da smo tada dobili i legitimacije članova NOSO BiH-a koje su štampane u oslobođenom Prijedoru. Vrijeme je bilo kratko, obzirom da je uskoro uslijedila neprijateljska ofanziva na Kozaru. Za dvadesetak dana održali smo sastanke aktiva SKOJ-a i počeli da stvaramo organizaciju NOSO BiH-a u selima. Oblasina je već odavno djelovala i namo je trebalo da se organizaciono uobliči. Međutim, ove naše aktivnosti i želje prekinula je neprijateljska ofanziva na Kozaru.

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-008-028.